

Thomas More ja 500 vuotta utopia-ajattelua

■ Petteri Pietikäinen

Utopia-ajattelulla on monta uomaa, mutta vain yksi kirjallinen alkulähde: Thomas Moren *Utopia* vuodelta 1516. Moren latinaksi kirjoittama teos on nyt puoli vuosituhatta vanha, mutta se on samalla tavalla ajaton teos kuin Moren teokselle vaikuttanut antanut Platonin *Valtio*. More ei varmasti voinut kuvitellakaan, minkälainen vaikutus hänen pienellä teoksellaan tulisi olemaan länsimaisen ajattelun historiassa. Hänelle itselleen *Utopia* on luultavasti ollut lähinnä ajatuskoe, filosofinen kuvaus ihanneyhteiskunnasta, jonka hän asettaa olemassa olevan eurooppalaisen, monin tavoin puutteellisen yhteiskunnan rinnalle.

Thomas More on itse tietoisesti pyrkinyt vaikeuttamaan selkeää tulkintaa kirjansa tarkoituspäristä. Tämä käy ilmi jo kirjan nimestä: ”Utopia” on kreikkaa ja tarkoittaa ”ei-paikkaa” (*u-topos*). Tällä More viittasi kuvaamansa maailman kuvitteellisuuteen: Utopia on ei-missään. Toisaalta Utopia on hyvin lähellä eutopiaa eli ”hyvää paikkaa”. Jos kantasanaan lisää etuliitteen ”dys”, kuvattu maailma muuttuikin painajaiseksi, dystopiaksi eli ”huonoksi paikaksi”.

Utopia-ajattelun voi määritellä niin laajasti, että siihen mahtuu Moren *Utopiaa* edeltävä kirjallisuus, ennen kaikkea Platonin *Valtio*-teokseen sisältyvä kuvaus ihanteellisesta ”kauniista kaupungista”, Kallipoliksesta. Mukaan voidaan ottaa myös myytit kulta-ajasta, kansanomaiset visiot yltäkylläisyyden maailmasta ja uskonnolliset kuvaukset Taivaan valtakunnasta, paratiisista tai tuhatvuotisesta valtakunnasta. Itse näen utopismin ahtaammin maallisena sosiaalisenä unelmointina, jossa on oltava sekä olemassa olevan yhteiskunnan suoraa tai epäsuoraa kritiikkiä että kuvausta ihanneyhteiskunnan rakenteista, instituutioista ja ihmisistä. Näiden

kriteerien perusteella utopismista voi jättää pois kaiken Morea ja renessanssin humanismia edeltävän kirjallisuuden ja uskonnollis-mytologisen kuvauksen paremmasta maailmasta joko maan päällä tai taivaassa (utopia-ajattelun historiasta, ks. Manuel & Manuel 1979 ja Kumar 1987).

Thomas Moren elämä ja kuolema

Englantilainen Thomas More (1478–1535) oli lakimies, renessanssihumanisti ja valtiomies, jonka menestyksekkään uran kruunasi hänen valintansa lordikansleriksi eli eräänlaiseksi oikeuslaitoksen johtajan, ylähuoneen puheenjohtajan ja kuninkaan käskynhaltijan risteymäksi. More oli myös syvästi uskonnollinen ja vankkumaton katolisen kirkon puolustaja aikana, jolloin Martti Lutherin aloittama uskonpuhdistus järjestytti Eurooppaa paitsi uskonnollisesti myös poliittisesti ja jolloin Manner-Euroopassa käytiin ruhtinaiden välisiä valtataisteluita ja oltiin varuillaan itäisellä Välimerellä laajentuvan ottomaanien valtakunnan suhteen.

More oli latinan ja kreikan kielet hallinnut, taitava retoorikko, ja sen lisäksi terävä ajattelija ja monikerroksinen persoona. Hän syntyi Lontoossa vakavaraiseen ja arvovaltaiseen sukuun lakimies John Moren ja hänen ensimmäisen vaimonsa toisena lapsena. Nuorta Thomasia pidettiin jo lapsena poikkeuksellisen älykkäänä; erään aikalaiskuvauksen mukaan hänen älynsä oli koululaisena ”enemmän kuin inhimillistä” (Ackroyd 1999, 19). Hänen koulutuksensa oli tyyppillinen lakimies- ja hallintouraan valmistautuville kunnianhimoisille pojille. Retoriikalla oli suuri merkitys Moren lakimieskoulutuksessa niin kuin renessanssiajan Euroopassa yleensäkin. Julkisissa toimissaan More toimikin ennen kaikkea oraattorina, jonka kirjallinen tuotanto koostuu polemii-

kasta, vastaväitteistä ja dialogeista.

Morea pidettiin samalla myös huumorintajuiseina. Moren sardoninen huumori näkyi muun muassa vuonna 1525 julkaistussa *The Twelve Merry Jestes of Wyddow Edith* -teoksessa ja seuraavana vuonna julkaistussa, ilmeisesti pitkälti Moren itsensä kirjoittamassa mutta lankonsa John Rastellin nimeen laitettussa tarinakoelmassa *A Hundred Merry Tales*. Aikakauden tavan mukaan Morella oli myös kotinari, nimeltään Henry Patenson.

1500-luvun alun juridiikka oli vielä tiukasti sidoksissa uskontoon, mistä syystä lakia pidettiin uskonnon tavoin pysyvänä ja enemmän tai vähemmän täydellisenä. Tästäkin syystä hurskas katolilainen More suhtautui vihamielisesti ”lakikirjoja” väheksyvään Martti Lutheriin. Hänen vakavin syytöksensä Lutheria ja muita protestantteja kohtaan oli se, että he kylvävät epäjärjestystä (*anarchos*). More vertasi Lutheria huoriin, jotka, kun heitä syytettiin jostakin rikkeestä, vastasivat hävyttömästi (*impudenter*). Morelle kerettiläisyys merkitsi epäjärjestystä *par excellence*, ja Luther oli hänelle kaaoksen symboli.

Eurooppalaisista humanisteista Morelle läheisin oli alankomaalainen Erasmus Rotterdamilainen. Erasmus ja More käänivät yhdessä kreikkalaisen satiirikon Lukianoksen dialogeja latinaksi vuonna 1506, tosin niin että Erasmus vastasi suurimmasta osasta käännöksiä. Tuon aikakauden humanistit olivat sitoutuneet *vita activaan*, aktiiviseen elämään julkisessa sfäärissä, mikä ajoi heitä ”julkishallinnon” tehtäviin. Humanistiveriensa tavoin More tunsikin samalla vetoa *vita contemplativaan*, mieteliääseen elämään syrjässä julkisen elämän kuohuista. Valtansa huipullakin Moren tiedetään pitäneen hienojen virka-asujensa alla karkeaa jouhipaitaa, ja hänen tiedetään myös toisinaan kurittaneen itseään ruoskalla.

More eli läntisen kristikunnan kulttuurissa, jossa ihmiset toimivat monimutkaisessa velvollisuuksien ja sitoumuksien verkostossa. Valtio ja keskushallinto olivat samalla varsin kehittymättömiä. Tapa ja perinne olivat Morelle kaikki kaikessa; tässä mielessä hän edusti vielä keskiajan maailmankuvaa. Moren oma kotitalous

oli eräänlainen kodin, oppilaitoksen ja luostarin sekoitus, jossa vallitsi velvollisuuksien täyttämä päiväjärjestys. More oli kahden maailman kansalainen, hengellisen ja maallisen. Vaikka hän saavutti menestystä nimenomaan maallikkona, hän säilytti tietyn etäisyyden maalliseen valtaan, maineeseen ja sosiaalisiin hierarkioihin. 1500-luvun eurooppalaisessa uskonnollisessa sivilisaatiossa hyvä kristitty ja alamainen kuitenkin hyväksyi valtahierarkiat ja niihin liittyvät velvollisuudet.

More toimi kahdeksan vuoden ajan Lontoon alisheriffinä, ja sinä aikana hän oppi tuntemaan kaikki mahdolliset rikokset ja rikkomukset, kuten varkaudet, ryöstöt, murhapoltot, raiskaukset ja irtolaisuuden. Muutama vuosi *Utopia*-kirjansa ilmestymisen jälkeen hänestä tuli Tudor-suvun oikukkaan kuninkaan Henrik VIII:n neuvonantaja. Vuonna 1529 lordikansleri, kardinaali Wolsey pidätettiin virastaan petoksesta syytettynä. Hänen seuraajakseen katolisen kirkon valtaa murentava kuningas valitsi Moren, mikä merkitsi maallikon nimittämistä virkaan ensimmäistä kertaa melkein sataan vuoteen. Lordikanslerina More olisi ollut halukas uudistamaan katolista kirkkoa, mutta sen sijaan hän joutuikin puolustamaan sitä protestantismin kasvavaa vaikutusvaltaa vastaan. Moren kansleriaikana ketään ei ilmeisesti poltettu elävältä Moren omasta käskystä; hän kyllä telkesi ”kerettiläisiä” muun muassa oman kotitalonsa tyrmään ja ainakin kahteen eri otteeseen hän käski lyödä vankeja (Ackroyd 1998, 291). Protestantteja poltettiin muun muassa Canterburyn kardinaalin tuomion perusteella ja More ei välttämättä ollut erityisen pahoillaan kuolemanrangaistuksen käytöstä. Yhdessä Lontoon piispan kanssa hän loi Lontooseen epävirallisen mutta ilmeisen tehokkaan kerettiläisten vakoojien ja ilmiantajien verkoston, ja hän ilmeisesti nautti tästä poliisitoimesta ja siihen liittyvistä kuulusteluista. Kanslerivuosinaan Moresta tuli asenteiltaan tiukempi ja toimenpiteiltään ankarampi vallankäyttäjä sekä samalla suvaitsemattomampi oikean kristinuskon puolustaja Augustinuksen hengessä.

Vuodet lordikanslerina päättyivät Moren ja hänen edustamansa kirkon täydelliseen tappi-

oon 1530-luvun alussa: Englannin katolinen kirkko oli menettänyt itsenäisyytensä ja paavin auktoriteetti oli pahasti laskenut, samoin Moren oma valta. Hän ymmärsi olevansa häviämässä kamppailun katolisen uskon ja kirkon puolesta. Hän luopui kanslerin tehtävästä vuonna 1532, vuosi sen jälkeen kun Henrik VIII oli sanoutunut irti paavin määräysvallasta ja julistanut itsensä Englannin kirkon pääksi. Kuten hänen kotinarrinsa Henry Patenson asian ilmaisi, ”Chancellor More is Chancellor no more” (Ackroyd 1998, 321).

More jatkoi eronsa jälkeen vihaista polemiikkaan protestantteja vastaan, tuloksetta. Hän sai aikaisemman suosijansa Henrikin vihat niskoilleen ensin kieltäytymällä tukemasta Henrikin avioeroa hurskaasta katolilaisesta puolisostaan Katariina Aragonialaisesta (Henrik halusi virallistaa suhteensa Anna Boleyniin) ja lopullisesti sen jälkeen, kun hän kieltäytyi vannomasta Oath of Supremacy -valaa, jolla vahvistettiin kuninkaan eli Henrikin asema kirkon päämiehenä. Kieltäytyminen sinetöi Moren kohtalon. Hänet vangittiin ja teljettiin Toweriin, ja tässä vaiheessa More tiesi odottaa kuolemantuomiota. Ainoa asia, joka häntä pelotti, oli maanpettureita mahdollisesti odottava julma kidutus ennen kuolemaa. Hänen viimeinen kirjoituksensa koski ”Kristuksen surua”, *De Tristitia Christi*, jossa puhutaan Jeesuksen vangitsemisesta sen jälkeen, kun Juudas oli pettänyt hänet. Heinäkuun alussa 1535 More tuomittiin valtionpetoksesta kuolemaan. Hänet mestattiin Towerissa 6.7.1535, ja hänen katkaistu päänsä iskettiin pylvään päähän ja laitettiin London Bridgelle ohikulkijoiden äimisteltäväksi. Neljä sataa vuotta myöhemmin, vuonna 1935, paavi Pius XI julisti marttyyrikuoleman kokeneen Moren pyhimykseksi.

Moren myöhäisissä kirjoituksissa ja kirjeissä näkyy, miten utopiakirjallisuuden perinteen aloittanut humanisti-valtiomies alkoi nähdä ympärillään merkkejä maailman lopusta ja Saatanan voimien etenemisestä. Tavassa, jolla Utopian ”perustaja” näki maailman ympärillään alkavan muistuttaa painajaismaista dystopiaa, on julmaa ironiaa.

”Koko saari on kuin yhtä perhettä”

Utopia-teoksen syntyhistorian kannalta keskeinen tapahtuma nuorelle Morelle oli tutustuminen Euroopan kristilliseen humanismiin ja ennen kaikkea Erasmus Rotterdamilaiseen. Erasmus kirjoitti ehkäpä 1500-luvun tunnetuimman maallisen teoksen, *Hulluuden ylistyksen*, vuonna 1509 ollessaan Moren ja hänen perheensä vieraana Lontoossa. Jo Erasmus teoksen latinankielinen nimi *Moriae encomium* on pilailua Moren nimellä: *Morus* tarkoittaa hullua tai hölmöä eli teos on helposti käännettävissä myös ”Moren ylistykseksi”. *Hulluuden ylistystä* voi pitää *Utopian* rinnakkaisteoksena, esittäähän Erasmus kirjassaan ironisessa valossa hulluuden tai narriuden hallitsevan koko ihmiskuntaa. Erasmus kirja on satiiri paitsi ihmisen ja maallisen vallan hölmöydestä myös kristikunnan kehnosta tilasta.

Humanisteina niin Erasmus kuin More näkivät politiikan ja yhteiskunnan ihmisten aikaansaannoksina eivätkä minkään metafyyssisen universaalin periaatteen ilmentyminä (Yoran 2002, 2–4). Näin ollen he olivat valmiita kritisoimaan politiikkaa, valtaa, oikeuslaitosta ja muita inhimillisen toiminnan tuloksia pettämättä kuitenkaan kristillistä vakaumustaan. Samalla he taistelivat Lutherin ja muiden protestanttien ”harhaoppeja” vastaan, Erasmus pelkästään kynänsä voimin mutta More myöhemmällä iällä myös poliittisena ja uskonnollisena vallankäyttäjänä ja protestanttien jahtaajana. More ei ollut Erasmus tavoin ”ammattioppinut” vaan ennen kaikkea lakimies ja korkea viranomainen; hän kuitenkin arvosti suuresti humanisteja, kuten Pico della Mirandola ja Erasmusta.

More sai vaikutteita Platonin *Valtiosta* ja luultavasti myös kirkkoisä Augustinuksen suurteoksesta *Jumalan valtio* (*De Civitate Dei*, 413–426), josta hän myös luennoi uransa alkuvaiheessa. Toisena kirjaan vaikuttavana tekijänä olivat löytöretket ja ennen kaikkea Uuden maailman löytäminen. Kolmantena ja ehkä yllättävänä vaikutteiden antajana oli teatteri. Utopian tavoin teatteri kuvaa kuvitteellista maailmaa, jossa seurataan vaihtoehtoisia käsikirjoituksia ja konventioita (Davis 2010, 34). Moren langolla John

Rastellilla oli oma teatterilava tiluksillaan, ja Erasmusn mukaan More sekä esiintyi näytelmissä että kirjoitti niitä itse yksityiselle yleisölle. Rastellin tyttären nainut John Heywood oli yksi ensimmäisiä näytelmäkirjailijoita Englannissa. Teatteri oli Morelle tärkeä myös vertauskuvana, vaihtoehtoisena tapana katsoa maailmaa. Elämäkerrassaan kuningas Richard III:sta (joka antoi vaikutteita Shakespearelle) More vertasi kuninkaiden temmelystä hirttolavalle esitettyihin ”näytelmiin”, poliittiseen teatteriin, joka tuhoaa näyttelijänsä. Kuten Moren elämäkerran kirjoittaja Peter Ackroyd on todennut, Moressa kuten hänen aikalaisissaan yleensäkin oli myös teatterimestä ja roolin esittäjää, jolle maailma oli näyttämö. Näyttämöllisyys näkyy myös *Utopia*-teoksessa. Sen ensimmäisessä kirjassa näyttämöä hallitsee itsekäs ylpeys yhteistä hyvää vastaan, toisessa kirjassa eli itse Utopian kuvauksessa vallassa on sen sijaan yhteinen hyvä, joka on nujertanut ylpeyden.

Utopiaa voi myös pitää eräänlaisena kollektiiviteoksena, jonka syntyhistoriaan vaikuttivat useat eurooppalaiset humanistioppineet (Davis 2010, 29; itse termi ”humanismi” luotiin vasta 1800-luvun alussa). Keskeinen merkitys oli ”Erasmusn verkostolla”, johon kuuluivat *Utopian* alussa esiintyvä Antverpenin kaupunginkirjuri Pieter Gilles, ranskalainen Guillaume Budé ja alankomaalainen Jeroen (tai Hierononymus) van Busleyden. More oli kuitenkin *Utopiassaan* lähempänä joitakin oman aikansa poliittisia ajattelijoina kuin Erasmusn edustamaa epäpoliittista humanismin perinnettä: *Utopiaa* voi pitää rinnakkaisteoksena paitsi *Tyhmyyden ylistykselle* myös Machiavellin *Ruhtinaalle* (kirjoitettu 1513, julkaistu 1532), modernin valtiopin perustavalle teokselle (Sacks 2009).

Utopia jakaantuu siis kahteen kirjaan, joista ensimmäinen on dialogin muotoinen (*Utopiasta* ja renessanssin utopiakirjallisuuden dialogisuudesta, ks. Houston 2014). Siinä on More itse yhtenä keskustelijana, mutta pääosassa on portugalilainen merenkävijä Raphael Hythlodæus. ”Raphael” viittaa parantamiseen ja matkustavain suojelemiseen erikoistuneeseen arkkienkeli Rafaeliin, ja ”Hythlodæus” on vapaasti

suomennettuna ”Tyhjänpuhujä”. *Utopian* ensimmäisessä kirjassa Hythlodæus kertoo Morelle ja Pieter Gillesille matkoistaan ympäri maailman. Hythlodæus on ollut löytöretkeilijä Amerigo Vespuccin matkoilla Uudessa maailmassa, mutta hän on käynyt myös Moren kotimaassa Englannissa, jonka moniin epäkohtiin, kuten rikollisuuteen, hän oli kiinnittänyt huomiota.

Utopian ensimmäinen kirja on ennen kaikkea Hythlodæuksen suulla esitetty kritiikki vallitsevia oloja kohtaan niin Englannissa kuin muualla Euroopassa. Esimerkiksi varkaiden suuren määrän Englannissa hän selittää työttömyyden aiheuttamalla hädällä. Työttömyys on puolestaan seurausta villateollisuuden kasvun aiheuttamasta maanomistusolojen muuttumisesta, kun yhä suurempi osa talonpoikien yleisessä käytössä olleesta peltoviljelymaasta joutui lampaita kasvattavien suurmaanomistajien haltuun. Kun yhteismaita aidattiin maaomistajien käyttöön, talonpoikien oli perheineen lähdettävä etsimään toimeentuloaan muualta. Jollei työtä löytynyt oli ihmisten ryhdyttävä joko varkaiksi tai kerjäläisiksi, ja näin moni heistä päätyi joko vankilaan tai hirsipuuhun. ”Kysyn nyt”, puuskahtaa Hythlodæus, ”mitä muuta tämä on kuin että ensin teette varkaita ja sitten rankaisette heitä?” (More 1984, 43).

Hythlodæus ei epäröi arvostella myöskään hallitsijoita, poliittista vallankäyttöä ja oikeuslaitosta. Hänen terävä kritiikkinsä Moren kaltaisten humanistien ja muiden oppineiden hyödyttömyydestä ruhtinaiden ja kuninkaiden neuvonantajina on erityisen viiltävää Moren myöhempien vaiheiden valossa: vain pari vuotta *Utopian* ilmestymisen jälkeen Moresta itsestään tuli Henrik VIII:n neuvonantaja ja lopulta siis lordikansleri. Hythlodæus kuvaa useimmat ruhtinaat vallanhimoisina ja sotaisina tappelupukareina, joihin oppineiden neuvonantajien viisaat sanat eivät tehoa. Päinvastoin: vallan läheisyys turmelee myös neuvonantajat. Hänen mielestään on hallitsijan itsekkäiden etujen mukaista pitää kansa köyhyydessä, puutteessa ja oikeudettomina, koska ”köyhyys ja puute turruttaa ja alistaa mielet, painaa ne maahan ja nujertaa rohkeuden ja kapinahengen” (More

1984, 60). Kirjan loppupuolella Hythlodaeus sanoo suorat sanat yksityisomistusta, harvinaisvaltaa ja rahanahneutta vastaan. Tämä kritiikki toimii johdantona itse Utopian kuvaamiseen.

Utopian toinen kirja kertoo Hythlodaeuksen matkasta kaukaiselle saarelle nimeltä Utopia. Hythlodaeus ei kerro tarkemmin, missä saari sijaitsee, mutta olettavasti se on jossakin Uuden maailman eli Amerikan mantereen merialueilla. Siinä, missä ensimmäinen kirja on kritiikki vallitsevia oloja kohtaan, toinen on kuvaus ihannevaltiosta, jossa Englannin kaltaisen, monessa suhteessa puutteellisen valtion ongelmat on lopullisesti ratkaistu. Utopia-saaren ulottuvuudet ovat samoja kuin Englannilla ja sen kaupunkien lukumäärä on sama kuin Englannin kreivikuntien sekä Lontoon yhteenlaskettu lukumäärä.

Hythlodaeuksen kuvauksessa Utopian tasavalta näyttäytyy ”hyvinvointivaltiona”, jossa jokaisesta pidetään huolta ja jossa ihmisen kaikki aineelliset ja henkiset perustarpeet on tyydytetty. Kukaan ei kärsi puutetta eikä kukaan näänny työnsä ääreen, sillä työtä tehdään ainoastaan kuusi tuntia vuorokaudessa. Muun ajan utopialaiset viettävät perheensä ja ystäviensä parissa ja ennen kaikkea ”vapaassa hengenviljelyssä”: useimmat opiskelevat ja osallistuvat aamun varhaisina tunteina julkisiin luentotilaisuuksiin. Kaikki lapset käyvät koulua, mutta vain pieni osa väestöstä valitaan opilliselle uralle; suuri enemmistö tekee ruumiillista työtä ja käyttää vapaa-aikaansa opiskeluun. Ihmiset ovat lujarakenteisia ja arvostavat terveyttä, mutta samalla he tuntevat väsymätöntä kiinnostusta henkisiin harrastuksiin. Ulkoisten ja sisäisten uhkien vähäisyys ja kansalaisten luottamus toisiinsa ovat tehneet heistä välittömiä ja ystävällisiä, jatkuva henkisten nautintojen tyydyttäminen älykkäitä. Esimerkiksi kreikkalaisen kirjallisuuden – jota More itse suuresti arvosti – he omaksuivat nopeasti. Hythlodaeus jopa arvelee utopialaisten polveutuvan kreikkalaisista (More 1984, 120).

Utopialla on kolme keskeistä ominaisuutta, joista ensimmäinen on *yhdenmukaisuus*. Saarella on 50 kaupunkia, ”kaikki suuria ja komeita”. Niiden asemakaava on sama ja ne muistut-

tavat muutenkin toisiaan, sillä kaikki talot ovat kolmikerroksisia ja rakennettu samoista aineksista. Kieli, tavat ja lait ovat samat kaikissa kaupungeissa. Kuten Hythlodaeus toteaa, ”jos tuntee kaupungeista yhden, tuntee ne kaikki, niin täydelleen samanlaisia ne ovat maastosta aiheutuvia eroja lukuun ottamatta” (More 1984, 77). Vaatetus on niin ikään yhtäläinen, ainoat erot pukeutumisessa ovat naisten ja miesten välillä sekä naimattomien ja naimisissa olevien välillä. Kaikki kaupunkilaiset asuvat vuorollaan kaksi vuotta maaseudulla, jossa he osallistuvat oman maatalonsa töihin. Utopia on agrariiyhteiskunta sikäli, että väestö saa elantonsa pääasiassa maataloudesta ja on siihen harjaantunut. Jokainen on velvoitettu tekemään työtä utterasti.

Toinen Utopian keskeinen ominaisuus tuli olemaan koko länsimaisen utopia-ajattelun peruseriaate: ihanneyhteiskunta on paikallaan pysyvä, *staattinen*. Tämä johtuu siitä, että koska ihannetila on jo saavutettu, muutoksiin ei ole enää tarvetta: ”He ovat noudattaneet elämässään niitä periaatteita, jotka ovat heidän valtiossaan onnekaana ja – sikäli kuin ihmismieli pystyy ennustamaan – ikuisesti kestävästä perustana” (More 1984, 167). Muutokset ovat turhia ihanneyhteiskunnassa.

Kolmanneksi, Utopiassa vallitsee *kommunistinen suunnitelmatalous* ja kaiken turhuuden välttely. Yksityisomaisuutta ei ole eikä näin ollen myöskään kilpailua. Tasa-arvoisuuden merkkinä on luokkaerojen puuttuminen: Utopiassa ei ole joutilasta ylhäisöä tai toimetonta ”pappien laumaa”, ei myöskään palveluskuntaa eikä kersjäläisiä. Kun ihmisten ei tarvitse kuluttaa aikaa ja voimavarojaan rahan ja muun mammonan keräämiseen, he voivat keskittyä itsensä kehittämiseen ja sosiaalisesti hyödyllisiin toimintoihin.

Yhteiskuntamoraalin keskeisiä hyveitä ovat mielenrauha, tyyneys ja monistinen harmonia niin yksilön elämässä kuin koko valtion tasolla. Sen sijaan mieliä liikuttavat passiot, moniarvoinen elämän kirjo ja myös yksilön vapaus loistavat Utopian kontrolliyyhteiskunnassa pois-aolollaan. Esimerkiksi liikkuminen kaupungista toiseen vaatii kaupunginvanhimman luvan. Jos joku poistuu toistuvasti omalta alueeltaan

ilman lupaa, häntä rangaistaan orjuudella. Tiukan sosiaalisen kontrollin, yhdenmukaisuuden vaatimuksen ja kriittisen kansalaisuuden näkyvämmämyyden vastapainona on ”kaikenpuolinen yltäkylläisyys” ja yhteisöllisyys: ”Koko saari on kuin yhtä perhettä” (More 1984, 96–97). Koska yhteiskunta on (lähes) täydellisen organisoinutunut, ei Utopiassa tarvita kuin minimimäärä lakeja, eivätkä ihmiset siedä alkuunkaan asianajajia – mielenkiintoinen asenne Moren oman lakimiestaustan valossa.

Utopia on näennäisesti demokratia, mutta itse asiassa kaikki tärkeät viranhaltijat valitaan kunkin kaupungin itseään täydentävästä 300 oppineen ryhmästä. Kuten Hanan Yoran on todennut, Moren demokraattinen retoriikka hakee tasapainoa perinnöllisen monarkian ja kansanvallan välille ja ilmaisee samalla humanistien ”platonilaisen” ihanteen, jonka mukaan oppineistolla on tärkeä yhteiskunnallinen rooli (Yoran 2002, 9).

Utopian naisilla on periaatteessa samat kansalaisoikeudet kuin miehilläkin, mutta samalla perhejärjestelmä on selkeän patriarkaalinen: aviomiehet rankaisevat vaimojaan ja vanhemmat lapsiaan, ja pyhäpäivinä ennen temppeliin lähtöä vaimot polvistuvat miestensä jalkojen juureen ja pyytävät hairahduksiaan anteeksi (More 1984, 159). Utopiassa on myös (ilmeisesti) vähäisessä määrin rikollisuutta ja lisäksi orjia, joista osa on juuri rikoksesta tuomittuja kansalaisia. Myös avionrikkoojia, niin aviomiehiä kuin vaimoja, rangaistaan joko orjuudella tai kuolemalla, mikäli aviopuoliso lankeaa uudelleen samaan rikkomukseen. Kaksi suurinta orjaryhmää ovat kuitenkin vierasmaalaiset kuolemaantuomitut rikolliset ja vapaaehtoiseen orjuuteen tarjoutuneet köyhät vierasmaalaiset työläiset.

Utopian asukkaat eivät ole kristittyjä, mutta he ovat uskonnollisia. Uskonto on se elämänalue, jossa muuten niin yhdenmukaisessa valtiossa toteutuu moninaisuus: saarella on paljon erilaisia uskontoja ja jotkut palvovat jumalana aurinkoa, toiset kuuta ja kolmannet jotakuta erityisen ansioitunutta muinaisajan miestä. Enemmistö kuitenkin uskoo yhteen korkeimpaan voimaan, jota he kutsuvat Isäksi tai Mithraksi. He usko-

vat myös sielun kuolemattomuuteen. Papiston lukumäärä on hyvin pieni, mutta he ovat hyvin arvostettuja. Kun kristityt vierailijat ovat kertooneet kristinuskosta ja Jeesuksesta, ovat monet utopialaiset olleet niin vastaanottavaisia uudelle uskonnolle, että he ovat kääntyneet kristillisyyteen. Utopia on kuitenkin yhteiskuntajärjestelmänä ihmisen maallinen luomus eikä uskonnolla ole poliittista asemaa. More kuvaa uskontoa ennen kaikkea hyödyllisenä yhteiskunnallisena instituutiona. Utopian uskonnollinen suvaitsevaisuus näyttytyy kiinnostavassa valossa, kun tiedämme mitä tapahtui vuonna 1517, vain vuosi *Utopian* ilmestymisen jälkeen: Martti Luther naulasi kuuluisat teesinsä Wittenbergin kirkon oveen, mikä aloitti uskonpuhdistuksen ja johdatti muun muassa Englannissa katolisen kirkon mahdin murenemiseen ja koko Euroopassa kristinuskon hajaantumiseen.

Utopian viimeiset sivut muistuttavat skotlantilaisen filosofin David Humen postuumisti julkaistun uskontokriittisen teoksen *Dialogues concerning natural religion* (1779) loppua: kummassakin teoksessa päähenkilö kieltää kirjassa seikkaperäisesti esitettyjen radikaalien ajatusten arvon ja toteaa lukijalle olevansa eri mieltä kuin dialogin radikaali osapuoli. *Utopian* lopussa ”skeptinen hölmö” More sitoutuu vallanpitäjiin ja vallitsevaan järjestelmään, vaikka hän samalla ”soisi” näkevänsä Utopian monien asioiden toteutuvan myös ”meikäläisissä valtioissa”. Kirjan lopetuksen voi nähdä Moren ironisena huomautuksena viisauden ja typeryyden eroista: näitä eroja eivät vallanpitäjät huomaa tai sitten he eivät välitä niiden eroista. Filosofisessa ajattelukokeessa maailma voisi olla kuin Utopia, mutta tosiasiallisesti hänen ystävänsä Erasmus oli oikeassa: maailmaa hallitsee tyhmyys (*stultitia*).

Utopian julkaisuhistoria on monimutkainen: ensimmäiset viisi latinankielistä painosta (1516–19) poikkesivat toisistaan, ja kolme ensimmäistä käännöstä (saksaksi 1524, italiaksi 1548 ja ranskaksi 1550) eivät sisältäneet lainkaan ensimmäistä kirjaa, joka on kriittinen kuvaus nykyisen yhteiskunnan puutteista (Davis 2010, 30). Englanniksi teos ilmestyi vasta vuonna 1551.

Utopian ulottuvuudet

Utopian ensimmäisen latinankielisen painoksen (1516) otsikossa todetaan kirjan olevan ”todella arvokas [*aureus* eli ”kultainen”] pieni kirja, yhtä viihdyttävä kuin hyödyllinenkin”. Näin More ja hänen humanistiystävänsä, kuten Erasmus, ovat sen varmasti ymmärtäneetkin. Kirjan tarkoituksena on Horatiuksen *Satiirien* tavoin kertoa totuus hymy suupielissä, saada lukija hörähtämään ja samalla antaa tälle ajattelemisen aihetta, ennen kaikkea oman yhteiskuntansa epäkohdista. Kirjan historiallista merkitystä utopia-ajattelulle on vaikea yliarvioida – teos on käänteentekevä mahdollisen maailman kuvauksena, yhteiskuntakritiikkinä ja tiettyjen perustavien hyveiden kuvaajana ja puolustajana. Eriytyisen keskeisiä hyveitä Utopiassa ovat tasa-arvoisuus (patriarkaatin ja orjajärjestelmän rajoissa), yhteisomistus sekä stoalaisiin ihanteisiin viittaava tyynen autuuden ja vähien tarpeiden tuoma mielenrauha. Nämä hyveet ovat eri painoituksin olleet esillä länsimaisessa utopia-ajattelussa nyt jo puolen vuosituhannen ajan. Tässä mielessä *Utopia* on samalla tavalla ajaton kuin Moren ihaileman Platonin *Valtio*.

Utopia on niin monivivahteinen ja moniin erilaisiin tulkintoihin taipuva teos, ettei siitä ole helppoa puristaa yhtä varmaa totuutta. Joillekin teos on humanistien keskinäistä pilaa, toisille vakavasti otettava yhteiskuntamalli. Joillekin marxilaisille ja kommunisteille kirja on ollut arvokas kuvaus kommunistisesta valtiosta, joillekin katolilaisille puolestaan varhaisen munkkiyhteisön tai kristillisen yhteisomistuksen ylistys. Itse näen joidenkin More-tutkijoiden tapaan *Utopian* keskeisenä viestinä ajatuksen siitä, mihin kristikunta voi yltää, kun kilpailuhenkinen ja toisia alistava ylpeys on saatu lopullisesti nujerrettua ja sen tilalle on tullut henkisiin ja hengellisiin nautintoihin perustuva tasa-arvoisuutta lähentyvä yhteiskunta (Hexter 1952/1976; Hansot 1974; Sacks 2009; Davis 2010). Siinä missä Englanti ja muut nykyajan valtiot näyttävät perustuvan rikkaiden salaliittoon, joka mahdollistaa pienelle ”oligarkialle” itsekkäiden ominen etujen ajamisen valtion nimissä, on Utopiasta hävitetty raha, yksityisomistus ja kilpailu. Ne

ovat asioita, joissa Moren ymmärryksen mukaan ihmisen häikäilemätön ylpeys selvimminkin näkyy. Toisen kirjan lopussa More kertoo tämän viestin yksiselitteisesti lukijalle antamalla Hythlodaeuksen todeta, kuinka ylpeys, tuo ”peto” ja ”kaiken pahan valtiasta ja aikaansaaja” on ollut estämässä Utopian tasavallan lakien käyttöönnoton koko maailmassa. Ylpeys on peto, koska

se ei mittaa omaa hyvinvointiaan oman onnellisuutensa vaan toisten onnettomuuksien mukaan. Se ei olisi edes suostunut ryhtymään jumalattareksi, ellei olisi ollut jäljellä onnettomia, joita se voisi komentaa ja ilkkua, joiden surkeuden rinnalla sen oma hyvinvointi paistaisi sitä kirkaampana [...] Tällainen helvetin käärme luikertelee ihmisten rintaan, tarrautuu kiinni ja estää heitä astumasta paremmalle elämän tielle (More 1984, 166–167).

Ylpeyden peto on tärkein yksittäinen este Utopian yhteiskuntamallin toteutumiseksi muualla maailmassa. Niin kauan kun ihmiset ovat tämän ylpeyden vallassa, köyhyyttä, kurjuutta ja sortoa ei saada kitkettyä maailmasta. Ylpeys ja nimenomaan kilpailuhenkinen ylpeys ilmenee Utopiassa ihmiskunnan pahimpana vitsauksena. Utopia on suuri sosiaalinen väline, jolla taltuttaa ylpeys (Hexter 1952/1976, 80).

Utopiassa hyvät sosiaaliset instituutiot eivät ole kansalaisten hyveellisyyden aikaansaannoksia vaan ihmisten hyveiden aiheuttajia. Moren huomio on ensisijaisesti hyviä kansalaisia tuottavassa yhteiskuntajärjestelmässä ja vasta toissijaisesti hyvien kansalaisten hyveissä (Davis 1983, 38). Utopian voi nähdä ajatuskokeena, jolla More puntaroi mahdollisuutta rakentaa vakaa, tasa-arvoisuutta ylläpitävä ja hyvin järjestynyt valtio. Tässä ihannevaltiossa kuilu hallitsijoiden ja hallittavien välillä on tehty niin kapeaksi kuin olemassa oleva valtajärjestelmä suinkin sallii.

Moren luoma utopia tarjosi tuleville vuosisadoille ihanneyhteiskunnan perusmallin. Eriytyisesti erilaiset valtiokeskeiset kontrolliutopioiden seurasiivat Utopiaa, sillä niissä yhteiskunta ja ihmisten elämä oli järjestetty ja säädelty hyvinkin tarkasti (ks. esim. Andreaen, Campanellan ja Baconin utopioista teoksissa Manuel & Manuel 1979 ja Lahtinen 2002). *Utopiasta* lähtien on utopiakirjallisuutta kuvannut sen kahtalainen tavoite, toisaalta kritisoida olemassa olevaa maailmaa ja toisaalta kuvata radikaalisti parem-

paa maailmaa. Moren teoksen jälkeen on länsimaissa kirjoitettu utopioita jokaisella vuosikymmenellä ja luultavasti jokaisella vuosikymmenellä. More itse tuskin osasi odottaa näin kuolematonta mainetta kirjoittaessaan tuon ”todella arvokkaan pienen kirjan”.

Kirjallisuus

- Ackroyd, Peter (1998): *The Life of Thomas More*. Vintage Books, London.
- Davis, J.C. (1983): *Utopia and the Ideal Society. A Study of English Utopian Writing, 1516–1700*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Davis, J.C. (2010): Thomas More's Utopia: sources, legacy and interpretation. Teoksessa Gregory Clayes (toim.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Cambridge University Press, Cambridge, 28–50.
- Hansot, Elisabeth (1974): *Perfection and Progress. Two Modes of Utopian Thought*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Hexter, J.H. (1952/1976): *More's Utopia. The Biography of an Idea*. Greenwood Press, Westport.
- Houston, Chloë (2014): *The Renaissance Utopia. Dialogue, Travel and the Ideal Society*. Ashgate, Farnham.
- Kumar, Krishan (1987): *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*. Oxford University Press, Oxford.
- Lahtinen, Mikko (toim.) (2002): *Matkoja Utopiaan*. Vastapaino, Tampere.
- Manuel, F. E. ja Manuel, F. P. (1979): *Utopian Thought in the Western World*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- More, Thomas (1984): *Utopia*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. WSOY, Porvoo.
- Sacks, David Harris (2009): Niccolò Machiavelli and Thomas More. Teoksessa John Jeffries Martin (toim.), *The Renaissance World*. Routledge, London, 262–284.
- Yoran, Hanan (2002): The humanist critique of metaphysics and the foundation of the political order. *Utopian Studies* 13, 1–19.

Kirjoittaja on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori.

ILKKA HANSKI IN MEMORIAM

Onko tiedettä ilman intohimoa? Tuoreessa *Yliopisto*-lehdessä (05/2016) kysytään samaa asiaa kuin **Ilkka Hanski** *Kanava*-lehdessä (2/2016). Hänen mielestään nykyisen tutkimuspolitiikan vaarana on, että intohimo tieteen tekemiseen sekä luottamus päättäjien ja tutkijoiden välillä menetetään. Merkittäviä tieteellisiä läpimurtoja ei voi suunnitella etukäteen eikä perustutkimuksen ratkaisevaa merkitystä oikeasti ymmärretä.

Metapopulaatioteorian kehittäjä, akateemikko Ilkka Hanski (1953–2016) oli maailman johtavia ekologeja ja evoluutiobiologeja, jota arvostettiin laajasti asiantuntijana sekä tiedeyhteisössä että sen ulkopuolella. Hän johti Viikin kampuksella sijaitsevaa Metapopulaatiobiologian tutkimuskeskusta, joka on ollut Suomen Akatemian huipputyöskö yhtäjaksoisesti vuodesta 2000. Hanskin tutkimus kohdistui hyvin laajasti luonnon monimuotoisuuteen. Uusimmissa tutkimuksissaan hän selvitti ihmisten asuinympäristön biologisen monimuotoisuuden vaikutusta allergioihin ja muihin tulehdusperäisiin sairauksiin.

Hanski sai uransa aikana useita arvostettuja palkintoja ja kunnianosoituksia, joista merkittävin on Ruotsin kuninkaallisen tiedeakatemian myöntämä. Se on Nobel-palkinnon ulkopuolelle jääville tieteenaloille tarkoitettu Crafoord-palkinto vuodelta 2011. Hän oli brittiläisen Royal Societyn ja yhdysvaltalaisen National Academy of Sciences jäsen. Hänelle myönnettiin myös lukuisia kansallisia palkintoja tieteellisestä työstään, tiedekasvatuksesta ja tieteenalansa popularisoinnista.

Hanski oli Tieteen päivien ohjelmatoimikunnan puheenjohtaja, kun teemana oli ”Arjen arvoitus” vuonna 2011. Hän esitti silloin huolenaiheen, millainen on maapallon ja sen luonnonvarojen riittävyys tulevaisuuden arjelle. Hänen tutkimuksistaan kuudelta saarelta ympäri maailmaa ilmestyy syksyllä uusi omaelämäkerrallinen kirja *Tutkimusmatkoja saarille* (Gaudeamus 2016).

Ilari Hetemäki